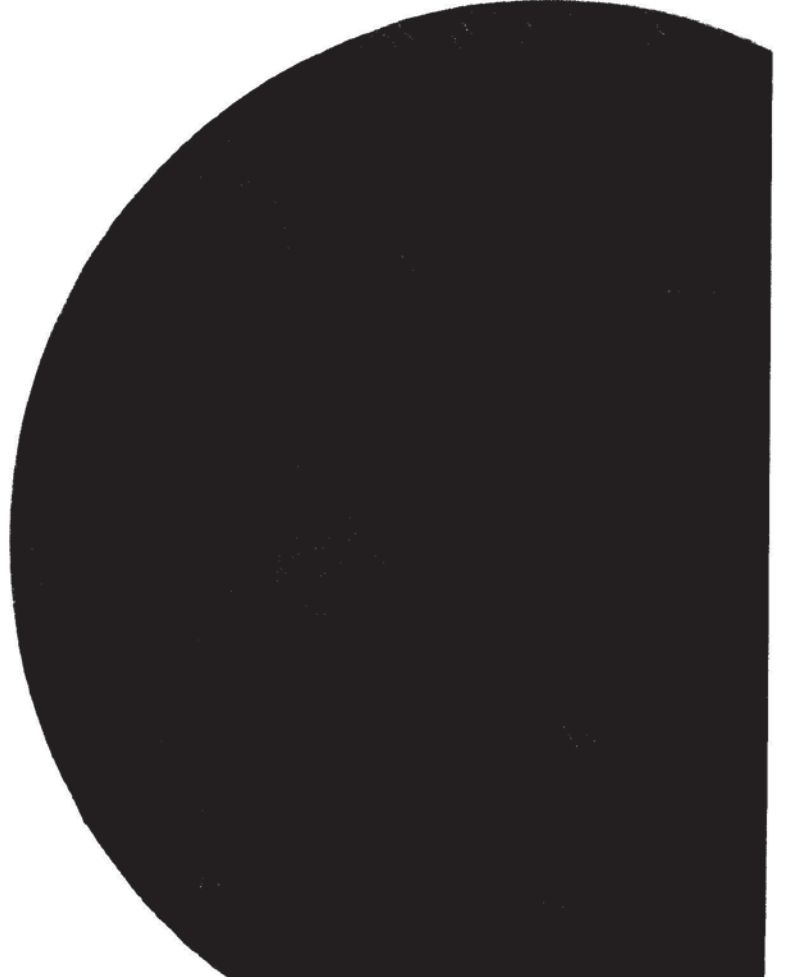

insan-evren ilişkisi ve insancı kozmozolojik ilke

Cafer Sadık YARAN

Prof.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu dev evrende, topyekün varlığın ve oluşun nihai açıklamasını merak eden, kendi türünün ve şahsının varlığının anlamını sorgulayan, ve gelecek kuşak canlılara nasıl bir dünya bırakacak olduğumuzun sorumluluk bilincini taşıyan tüm insanlar için insan-tabiat ve hatta insan-evren ilişkisi (evrendeki yerimiz, anlamımız, rolümüz ve sorumluluğumuz) üzerinde düşünmek kaçınılmaz bir varoluşsal ihtiyaç ve hatta bir görev gibi gözükmektedir. Konu; bilim adamı, felsefeci, ilahiyatçı ve hatta kendi günümüzde biyolojik ihtiyaçlarının giderilmesinin ötesindeki insanî konulara vakit ayırıp düşünebilen her kesimden insanın ortak ilgi alanına girmektedir. Bunun böyle olmasının ve belki günümüzde daha belirgince kendini hissettirmesinin olası birçok sebebinden üç tanesi ayrı bir önem arz etmektedir. Birincisi, insanın evren ve kendi varlığı ile ilgili olabildiğince doğru bir açıklama ihtiyacı içinde olması; ikincisi insanın gerçeğe tekabül eden ve kendi onuruna da yakışan bir anlam bulma ihtiyacı; üçüncü de, gittikçe artan çevre felaketleri karşısında duyulan yeni bir etik ve onu temellendirecek bir metafizik ihtiyaç.

İnsan-evren ilişkisi ve insanın kozmosdaki yeri problemi, felsefe tarihinin temel kozmolojik ve antropolojik sorunlarından birini oluşturmaktadır. Konu, Eflatun'dan İbn Rüşd'e, Malebranche'dan Max Scheler'e kadar her dönemde filozofları yakından ilgilendirmiştir. Doğal olarak farklı dönemlerin düşünürlerinin gözünde, pek çok felsefi konuda olduğu gibi, bu konuda da farklı düşünceler ve yorumlarla karşılaşılacaktır. Bu farklı düşünce ve yorumların doğru, iyi ve yararlı olanları olduğu gibi, bu nitelikler açısından bakıldığında, haklı olarak eleştirilmeyi ve yeniden yorumlanmayı gerektirenleri de vardır. Biz burada, insan-evren ilişkisi ile ilgili çağımızda ve günümüzde bazı kişilerce bilimsel sonuçlara dayandırıldığı iddiası ile birlikte savunulan -çok kısaca belirtmek gerekirse, insan-evren ittifakının yıkıldığı ve yerini bu ikisi arasındaki karşıtlığın aldığı - görüşünü başlangıçta özetleyecek; ve sonra da bu görüşün eleştirel bir değerlendirmesinden hareketle, insan-evren ilişkisinin çatırdatılmaya çalışılsa da yıkılmadığını, yıkılmasının da ne insanî, ne çevresel, ne de özellikle bilimsel açıdan doğru olmadığını savunacağız.

İnsan-evren ilişkisi ve insanın kozmosdaki yeri problemi, felsefe tarihinin temel kozmolojik ve antropolojik sorunlarından birini oluşturmaktadır. Konu, Eflatun'dan İbn Rüşd'e, Malebranche'dan Max Scheler'e kadar her dönemde filozofları yakından ilgilendirmiştir.

1. İnsan-Evren İttifakının Yıkıldığı İddiası

Antikçağ ve ortaçağın gerek felsefesinde gerekse dinî düşüncesinde insan ve evren arasında yakın bir ilişki ve birliktelik görülüyordu. Düşünürlerin çoğu, insan-evren ilişkisine, birbirlerinden farklı derecelerde de olsa, teolojik, teleolojik, organik ve antroposentrik bir perspektiften bakıyordu. Bazı marjinal materyalistik görüşlerle Gnostik düalistik anlayışlar ve Düşüş motifleri bir yana bırakılırsa, yaygın paradigmaya ve popüler anlayışa göre, evrenle insan karşıt değil adeta nedensel ve teleolojik açıdan kaynaşmış görülüyordu.¹

Kopernik devriminin etkisi, dünya ve insanı evrenin merkezinden uzaklaştıracak ve evreni yaratılmış fakat

kendi yasalarına göre çalışan bir makine olarak resmettirecekti.² Aslında Kopernik'in kendisi, ve hatta onu takip eden Galileo ve Kepler gibi bilim adamları, insan-evren ilişkisine dair kendi görüşlerini kökten bir değişikliğe tâbi tutmuş değillerdi. Kopernik'in dünya modeli yeni ve heliosentrikti, fakat dünya-görüşü asla insanın önemsizliği düşüncesine dönüşmemişti; hatta bazı yorumculara göre, tersine oldukça insan merkezliydi.³ Ne var ki, özellikle Kopernik devrimi ile birlikte heliosentrik kozmolojinin kabulünden sonra, bu görüşün felsefi implikasyonları üzerine yapılan yorumlarda, Kartezyen düalizmin etkisiyle, birçok düşünürün nezdinde insan ve üzerinde yaşadığı nispeten küçük gezegen ile uçsuz bucaksız evrenin yakın bir ilişkisinin olmadığı; insanın, içinde yaşadığı evrenden kopuk, evrene oranla çöldeki bir vahaya benzetilen dünyada ortaya çıkmış bir rastlantısal epifenomen olduğu giderek daha fazla kişi tarafından bilimsellik ve rasyonellik adına savunulmaya başlanmıştır.

Çağımızda ve hatta günümüzde de pozitivist bilim anlayışı ve materyalist evren anlayışına bağlı felsefe veya bilim adamlarında bu tür görüşlere sıkça rastlanabilmektedir. Örneğin Bertrand Russell'a göre "İnsan, karaya vuran dalganın getiriverdiği garip bir rastlantıdır bir bakıma, ondaki erdemlerle kötülükler karışımının, rasgele bir kaynaktan ileri gelmiş bir sonuç olduğu düşünülebilir."⁴ A. J. Ayer benzer görüşleri dile getirir. Ona göre, dünyanın yaratılış amacının insanların ortaya çıkmasıyla bir ilişkisi varmış gibi düşünmek, "belki insanın kabul etmesi doğal olan fakat bilimsel delillerin tarafsız bir incelenişi sonucunda hemen hemen hiç desteklenmeyen bir görüştür. İnsan, sadece evrenin küçük bir kenarında çok geç bir dönemde sahnede görünmüş olmakla kalmaz; bir kez görüldükten sonra, orada kalıcı olması da pek muhtemel değildir."⁵

Filozofların bu görüşlerine benzer fikirlerle eşlik eden bilim adamları da vardır. Nobel ödülü sahibi Jacques Monod'a göre "İnsanlık artık sonunda milyonlarca yıllık rüyasından uyanacak ve uyandığında da kendisini tam bir yalnızlık, köklü bir izolasyon içinde bulacak. Şimdilik insan hiç olmazsa tıpkı bir çingene gibi yabancı bir dünyanın kıyısında yaşıyor olduğunun farkında. Bu öyle bir dünya ki, onun umutlarına, acılarına, yahut ağlamalarına ilgisiz ol-

duğu gibi, onun müziğine de sağır.”⁶ Daha açık ve net ifadeleriyle Monod’a göre “Antik ittifak artık yıkıldı; insan artık, kendisinin içinden tesadüfen çıktığı kâinatın sağır kargaşası içinde yalnız olduğunu biliyor.”⁷ İlya Prigogine’e göre de “Eski birliktelik çatırdadı. Bizim işimiz de geçmişe ağıt yakmak değil.”⁸ Alexandre Koyre’ye göre durum daha da vahimdir; insan ve dış dünya arasındaki ittifak yıkılmakla kalmamış, bir karşıtlık ortaya çıkmıştır. Onun deyişiyle, “bilim -ve kozmolojik bilim- dediğimiz şeyde çok farklı bir tutumla, dünyadaki insan ile insanın içerisinde yaşadığı dünya arasındaki bir karşıtlıkla yüz yüzeyiz.”⁹

Teilhard de Chardin, belki biraz da Batılı insanları düşünerek, “Birçok kişinin açık ifade etmeseler bile hiç değilse içlerinde taşıdığı düşünceler de böyle değil midir?” diye sorar. Ona göre bu kapsama giren veya yaklaşan kişilere göre, “hayat, gerçekten ilgi çekici, fakat sadece yeryüzünü ilgilendiren bir düzensizlik ve kural dışılıktır. Bu fenomenin, evrenin temel yapısını hakkıyla anlamakta gerçek bir önemi yoktur.” Bir gezegenin bir parçası üzerinde kısa ve sınırlı bir yerleşim olan hayat, doğanın başlıca kanunlarından bir sapma, maddenin bir epifenomeni, yan görüngüsüdür.¹⁰

Burada bilimsel sonuçlanmış gibi nitelendirilerek savunulan pozitivistik, materyalistik insan-evren ilişkisi anlayışını üç önerme hâlinde özetlemek mümkündür: (1) İnsan, rastgele bir kaynaktan tesadüfen çıkmış, evrende yalnızlık ve köklü bir izolasyon içinde yaşayan garip bir rastlantıdır. (2) Dünyanın yaratılış amacının insanlarla ilişkisi varmış gibi düşünmek, bilimsel delillerle hemen hemen hiç desteklenmemektedir. (3) Böylece, insan ve evren arasındaki antik yakınlık, ittifak, birliktelik artık yıkılmış, yerini bu ikisi arasındaki karşıtlık almıştır.

Şimdi, özetlediğimiz bu görüşler, insan için iyi ve anlamlı, doğal çevre için güzel ve yararlı, ve belki hepsinden önemlisi, iddia edildiği gibi gerçekten bilimsel olarak âşikar ve doğru mudur? Bize göre bu görüşler bütün bu açılardan eleştiriye ve insan-evren ilişkisi yeniden yorumlanmaya açıktır. Kâinatı sağır bir kargaşa ve içindeki insanı da yabancı bir çingeneye benzetmek daha önemle üzerinde duracağımız bilimsel desteklilik konusuna gelmeden bir iki cümleyle değerlendirilmek gerekirse, bize göre, hem kâinatın gerçekten kompleks, estetik ve simgesel yapısı ve özsel

(intrinsic) değeri ve hem de insanın bilen, yapıp-eden, değerleri olan, özgür olan, eğiten ve eğitilebilen, seven ve sevilen, inanan, ideleştiren, sanat üreten ve benzeri nitelikleri olan¹¹ bir varlık olması dikkatle ve derinliğine düşünüldüğünde, bu tasvir ve yorumlar gerçeği yansıtmaktan uzak ve insan adına onur kırıcı gözükmekte; yabancılaşmaya, ümitsizliğe, güvensizliğe ve nihilizme götürmektedir. Bu durumda, S. H. Nasr’ın ifadeleriyle “insanın şerefini korumak için mücadele etmek”¹² ve Teilhard de Chardin’in deyişiyle “bu küçültücü davranışa karşı çıkmak, bana başlıca görev gibi görünüyor.”¹³

Kopernik devriminin etkisi, dünya ve insanı evrenin merkezinden uzaklaştıracak ve evreni yaratılmış fakat kendi yasalarına göre çalışan bir makine olarak resmetti.

Bizim burada savunacağımız tez, insan-evren ilişkisinde rastlantısallık ve amaçsızlıkla ilgili görüşlerin yanlışlığı; antik ittifakın bilimsel olarak yıkılmadığı; insanı ve ekolojik nedenler dikkate alındığında yıkılmamasının da gerektiğidir. Roger Garaudy’nin ifadesiyle, “bilimden bilimciliğe” geçen J. Monod¹⁴ gibi bazı bilim adamları ve filozofların etkisiyle insan-evren ittifakının çatırdatıldığı doğru olsa da, son on yılların gelişmeleri bu ittifakın çatırdatılma da kolay kolay yıkılamayacağını göstermektedir. Nitekim hepsi de son 20-30 yılda belirgince ortaya çıkmış olan, post-modern durum ve eleştiriler, ekolojik bilinç ve etik, ve kozmolojik keşifler ve bilgiler, bu anlayışın, ne çağdaş insanın artan yalnızlık ve yabancılaşma hislerinden kurtulup hayatında anlam, amaç ve değer bulması bakımından iyi, ne de yeryüzündeki canlı yaşamı ciddi ölçüde tehdit eder boyutlara varan çevre felaketlerinden kurtulmak açısından yararlı olduğunu göstermeyip; aksine bu sorunların geri planında bulunan teorik zemini ve zihniyeti bu tür düzensizlik, amaçsızlık, anlamsızlık, değersizlik, karşıtlık gibi olumsuz terimlerle yüklü düşüncelerin oluşturduğu izlenimini vermektedir.¹⁵ Fakat iyi-kötü, yararlı-zararlı ölçütlerine göre yapılan değerlendirmeler bu görüşlerin yanlışlığını gösteren tek ve önde gelen sebepler değildir. Zira bu durumda insanın kendi ken-

dini seçmesi (self-selection) veya acı bir gerçeğe tatlı bir görüntüyü tercih etmesi şeklinde bir itiraz söz konusu edilebilir. Oysa bu anlayışın yanlışlığı ya da en azından eskiden olduğu kadar ikna edici olmayışı, yine son 20-30 yıla ait, evrenin yapısı ve özellikleriyle ilgili bilimsel keşifler, kozmolojik ilkeler ve yorumlarla daha belirgin bir biçimde görülebilir hâle gelmiştir. Biz de bundan sonra daha ziyade bu bilimsel ve kozmolojik boyut üzerinde duracağız.

2. İnsan-Evren İlişkisinde Rastgelelik İddiası ve Kozmik Uyuşumlar

Son on yıllarda, insanın evrenle bağını koparan ve insanın kozmosdaki yerini garip bir rastlantı sonucu ortaya çıkmış bir yan görüngenye indirgeyen pozitivist, materyalist görüşlerin yeniden gözden geçirilmesini âdeta zorunlu kılan kozmik uyuşumlardan (cosmic coincidences) ve bunların gerektirdiği bir açıklama olarak antropik kozmolojik ilkeden söz edilir olmuştur. Önce antropik veya insancı ilkeye de yol açan kozmik uyuşumlardan kısaca bahsedelim. Zira bu, hem antropik ilkenin arka planındaki bilimsel nedenleri görmek için, hem de evren-insan ilişkisini rastlantıya atfetmenin mümkün veya ikna edici olup olmadığını düşünmek için önem arz etmektedir.

Nobel ödülü sahibi Jacques Monod'a göre "İnsanlık artık sonunda milyonlarca yıllık rüyasından uyanacak ve uyandığında da kendisini tam bir yalnızlık, köklü bir izolasyon içinde bulacak. Şimdilik insan hiç olmazsa tıpkı bir çingene gibi yabancı bir dünyanın kıyısında yaşıyor olduğunun farkında. Bu öyle bir dünya ki, onun umutlarına, acılarına, yahut ağlamalarına ilgisiz olduğu gibi, onun müziğine de sağır."

Son yirmi veya otuz yıl boyunca, kozmoloji uzmanları, fizikçiler ve gökbilimciler, bir gün içinde insan hayatı var olacaksa, evrenin yapısı ve gelişiminde karşılanması gereken son derece kompleks ve hassas bir takım özel şartlar olduğunu belirlediler. Günümüzde fizik, astrofizik, klasik kozmoloji, kuantum mekaniği ve biyokimyanın farklı alanlarında yapılan çeşitli keşifler, bu zamanda yeryüzünde şuur sahibi

bir canlı hayatın varlığının, fiziksel ve kozmolojik sabitlerin hassas dengesine bağlı olduğunu tekrar tekrar ortaya koymaktadır; öyle ki, bu sayısal oranların herhangi biri çok hafifçe değiştirilmiş olsa, bu denge altüst olur hayat ne var olur ne de varlığını sürdürebilirdi.¹⁶

Birçok kozmolojist, tabiatın ana kuvvetlerinin (çekim, elektromanyetizm, nükleer güçlü kuvvet ve nükleer zayıf kuvvetlerin) güçleri ve parçacık kütleleri, gözlenebilir evrenin genişleme oranı, onun (son derece düşük) türbulans derecesi ve başka birçok konunun hepsinin, canlılığı meydana getirmek için hassas bir biçimde ayarlanmış (fine-tuned) gözükmesinden etkilenmişlerdir. Zira bunlardaki küçük değişiklikler herhangi bir türden canlı varlıkların gelişimini önlerdi. Örneğin, ilk anlardaki genişleme oranında birçok milyarda bir oranında bir değişiklik olması, öyle görünüyor ki, ya neredeyse hemen içe kapanıp çökmüş ya da kısa zaman içinde tamamen çok seyrek ve çok soğuk gazlardan ibaret hâle gelecek şekilde hızla parçalara ayrılmış şeylere yol açardı. Yine, elektromanyetizm ve çekimin göreceli güçlerinde eşit ölçüde küçük bir değişiklik, güneş gibi sabit yıldızların var olmasını önleyebilirdi. Keza, nötron-proton kütlesi farkı, elektron kütlelerinin aşağı yukarı tam olarak iki katı olmasaydı, o zaman hiçbir kimyasal etkileşim olmazdı. Bu şekilde çok ince bir hassasiyetle ayarlanmayı gerektirdiği görülen otuza yakın faktöre dair uzun bir liste sürüp gider.¹⁷ Bunlara Stephen W. Hawking'den sadece bir örnek vermek yeterli görülebilir. "Evren, niçin çöken modellerle sonsuza dek genişleyen modelleri ayıran kritik hıza çok yakın bir hızla genişlemeye başladı, öyle ki şimdi, on milyar yıl sonra bile, hâlâ kritik hıza yakın bir hızla genişlemekte?" diye soran Hawking, asıl hayret uyandırıcı olan kozmik uyuşumu da şöyle belirtmektedir: "Büyük patlamadan bir saniye sonraki genişleme hızı, yalnızca yüz bin milyarda bir oranında az olsaydı bile, evren daha bugünkü büyüklüğüne erişmeden çökmüş olurdu."¹⁸

Kozmik uyuşumların keşfinin iki sonucu olduğunu söylememiz mümkündür. Bunlardan birincisi daha fıkri ve felsefi olandır. Bu, Joseph M. Zycinsky'nin şu ifadelerinde dile getirilmektedir. "Kozmik uyuşumların bu görünüşü, kozmik gelişimin anti-rastlantısal bir yapısı olduğu sonucunu desteklemektedir."¹⁹

İster evren, ister canlı varlıklar veya insan olsun, tek tek her alanda temelde metafiziksel bir niyet taşımadan yapılan çok dikkatli araştırmalar tabiatın kanunlarının yönettiği bir düzenin varlığını açıkça göstermektedir. Bütün bunlar ortadayken bu uyumlu yapısal organizasyonun rastlantıdan kaynaklandığını ileri sürmek artık eskiden olduğu kadar da makul ve inandırıcı gözükmemektedir.²⁰

Araştırmalar evrenin derinliklerine doğru ilerledikçe ve evrenin daha ilk aşamaları daha fazla bilinir hâle gelince, sadece dünyanın etrafındaki güneş sistemi içinde veya samanyolu galaksisinde değil, evrenin büyük patlama ile başlayan ilk saniyelerinden beri her anında çok hassas bir şekilde ayarlanmış kritik bir düzenin olduğunun ortaya çıkması, rastlantısallığa dayalı iddiaları inanılması çok zor bir duruma düşürmüş gibi gözükmemektedir. Evrenin hem ezeli olmayıp zaman içinde var olmuş olması, hem de var oluşunun başından beri canlı hayatın oluşumu ve yaşaması ile yakından ilişkili hatta doğrudan bağlantılı birçok farklı unsurun ve özelliğin, çok hassas dengeler ve düzenler içinde gelişimini sürdürmekte oluşu, insanın evrende rastgele bir kaynaktan tesadüfen ortaya çıkmış, evrenin kalan kısmından izole olmuş, yalnız ve yabancı bir çingene gibi olduğu iddiasının, ne bilimsellik ve nesnellik ve ne de felsefilik ve rasyonellik adına savunulabilecek fazla bir kesinlik ve hatta ihtimaliyet değeri taşımadığını göstermektedir.

Kozmik uyumlar olarak nitelendirilen bu özel şartların keşfi, ikinci olarak, fizikçileri, bu kozmik uyumları bizim kendi varlığımızla ilişkilendiren İnsancı İlke'yi formüle etmeye sevketti.

3. İnsan-Evren İlişkisinde Amaçsızlık İddiası ve Antropik Kozmolojik İlke

Yukarıda kısaca değindiğimiz kozmik uyumlar, evrenin başlangıç şartlarının seçimi ve temel fiziksel sabitlerin değerleri bir açıklama ihtiyacı doğurmuş; ve neticede insancı kozmolojik ilke (the anthropic cosmological principle) ileri sürülmüştür. İlk defa 1974'de fizikçi Brandon Carter tarafından öne sürülen bu ilkenin çeşitli versiyonları, teknik olmayan ifadeleriyle söylemek gerekirse, karbon-temelli canlı hayatın ortaya çıkışı ile evrenin kozmolojik yapısı, kozmik gelişimin yasaları ve fiziksel sabitlerin değerleri arasında çok yakın bağlantıların olduğunu dile

getirmektedir.²¹ Bugün birçok fizikçi insancı ilkeye salt kurgusal bir fikir olarak değil kozmolojik hipotezlerin kabulü için elzem olan önemli gözlemsel tahminlere yol açabilecek ciddi bir bilimsel ilke olarak bakmaktadır.²² Nitekim "bazı kozmologlar bu insancı yaklaşımın, uzayın neden üç boyutlu olduğu, protonun kütesinin elektronunkinden neden çok daha büyük olduğu (tam olarak 1836 kez büyük), ya da nötronun kütesinin neden protonunkinden yüzde 0.14 fazla olduğu gibi sorulara yanıt bulabilmenin tek yolu olduğunu düşünüyorlar. Eğer bunlar olmasaydı, biz de burada olmazdık."²³ Bununla birlikte insancı ilkenin farklı biçimleri vardır; ve bunlar birbirinden farklı bilimsel değerlendirmelere tâbi tutulmaktadır. Örneğin Stephen Hawking'e göre "Zayıf insancı ilkenin geçerliliğini ya da yararlılığını çok az kişi sorgular. Ama bazıları daha ileri gidip ilkenin güçlü yorumunu öneriyorlar."²⁴

Pozitivistik, materyalistik insan-evren ilişkisi anlayışını üç önerme halinde özetlemek mümkündür: (1) İnsan, rastgele bir kaynaktan tesadüfen çıkmış, evrende yalnızlık ve köklü bir izolasyon içinde yaşayan garip bir rastlantıdır. (2) Dünyanın yaratılış amacının insanlarla ilişkisi varmış gibi düşünmek, bilimsel delillerle hemen hemen hiç desteklenmemektedir. (3) Böylece, insan ve evren arasındaki antik yakınlık, ittifak, birliktelik artık yıkılmış, yerini bu ikisi arasındaki karşıtlık almıştır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, genel bir tanımla "evrenin, zekanın gelişmesi için uygun koşullar taşıyacak biçimde yapılmış olduğunu iddia" eden²⁵ insancı ilkenin, tam olarak ne anlama geldiği ile ilgili karışıklıklara neden olan birkaç farklı biçimi vardır. Böyle fikir ayrılıkları ile karşılaşıldığında yapılabilecek şeyin en iyisi, onu zayıf (weak) ve güçlü (strong) insancı ilkeler olarak iki farklı biçimde ilk defa öne süren Carter'dan doğrudan alıntılar yapmak olsa gerektir. Zayıf insancı ilke şöyle ifade edilmektedir: "Gözlemciler olarak varlığımızla uyuşur olacak ölçüde, evrendeki yerimizin zorunlu olarak ayrıcalıklı olduğu gerçeğini hesaba katmaya hazırlıklı olmalı-

yız.”²⁶ Stephen Hawking’in tanımına göre ise, “Zayıf insancı ilke, uzayda ve/veya zamanda sonsuz ya da çok büyük bir evrende, zeki yaratıkların gelişimi için gereken koşulların ancak uzayda ve zamanda sınırlı, belli bölgelerde sağlanacağını belirtir.”²⁷

Zayıf insancı ilkenin bilimsel açıklama değeri, aynı zamanda, insanın fiziksel küçüklüğü karşısında evrenin büyüklüğü ve yaşına dayalı olarak yapılan naturalistik itirazlara karşı felsefi bir açılım da sağlamakta gibi gözükmektedir. Bu nedenle Hawking’in zayıf insancı ilkenin bilimsel açıklama değerine ilişkin aşağıdaki izahı, insan evren ilişkisi ile ilgili felsefi problem açısından da dikkatle izlenmeye değerdir. Hawking’in belirttiğine göre, “Zayıf insancı ilkenin kullanıldığı bir örnek, büyük patlama olayının niçin

Birçok kozmolojist, tabiatın ana kuvvetlerinin (çekim, elektromanyetizm, nükleer güçlü kuvvet ve nükleer zayıf kuvvetlerin) güçleri ve parçacık kütleleri ve gözlenebilir evrenin genişleme oranı, onun (son derece düşük) türbulans derecesi ve başka birçok konunun hepsinin, canlılığı meydana getirmek için hassas bir biçimde ayarlanmış (fine-tuned) gözükmesinden etkilenmişlerdir. Zira bunlardaki küçücük değişiklikler herhangi bir türden canlı varlıkların gelişimini önlerdi.

yaklaşık on milyar yıl önce olduğunun ‘açıklama’sıdır. Zeki varlıkların evrimleşmesi için yaklaşık o kadar süre gerekir. Yukarıda açıklandığı gibi, önce ilk kuşak yıldızlar oluşmalıydı. Bu yıldızlar baştaki hidrojen ve helyumun bir bölümünü bizim ana maddemiz olan karbon ve oksijen gibi elementlere dönüştürdüler. Sonra, yıldızlar süpernova biçiminde patladılar ve döüntüleri aralarında şimdi yaklaşık beş milyar yaşında olan güneş sistemimizin de bulunduğu diğer yıldız ve gezegenleri oluşturdu. Dünyanın var oluşunun ilk bir iki milyar yılı içinde sıcaklık herhangi karmaşık bir varlığın gelişimi için çok yüksekti. Sonraki üç milyar kadar yıl, basit organizmalardan zamanı büyük patlamaya dek ölçme yetisinde varlıklara doğru yavaşça ilerleyen biyolojik evrim sürecine ancak yetti.”²⁸ Zayıf insancı ilke ile ilgili bu bilimsel açıklamalar da insa-

nın, kendisine ilgisiz, yabancı, sağır bir dünyada tesadüfen ortaya çıkmış garip bir rastlantı, sığıntı bir çingene gibi değil; gerek uzay gerek zaman olarak evrenin her bir anı ve her bir noktası ile bağlantılı olduğunu ve bu özelliklerin rastgele bulunabilecek özellikler değil, son derece kritik noktalarda özellikler olduğunu göstermektedir.

Şimdi de kısaca insancı ilkenin “güçlü” denilen versiyonu üzerinde duralım. Carter, güçlü insancı ilkeyi de şöyle ifade etmektedir: “Evren (ve bağlı olduğu temel parametreler, belli bir evrede içinde gözlemcilerin yaratılışını kabul edecek biçimde olmalıdır.”²⁹ Hawking’in güçlü insancı ilkeyi tasviri, Carter’inkinden biraz farklı gözükmektedir. Onun ifadeleriyle insancı ilkenin güçlü yorumuna göre, “her biri kendi ilk durumuna ve belki de kendi bilim yasaları takımına sahip çok sayıda değişik evrenler ya da tek bir evrenin çok sayıda değişik bölgeleri vardır. Bu evrenlerin çoğunda koşullar karmaşık organizmaların gelişimine uygun olmayacaktır; yalnızca bizimki gibi bazı evrenlerde zeki yaratıklar gelişip şu soruyu sorabileceklerdir: ‘Evren niçin gördüğümüz gibi?’ O zaman yanıt basittir: Başka türlü olsaydı, biz burada olamazdık!”³⁰

Hawking, “güçlü insancı ilkenin bir desteği olarak görülebilir” olan bir takım olgulardan da bahsetmektedir. Örneğin, bilim yasaları, şimdi bildiğimiz biçimiyle, elektronun elektrik yükünün niceliği ve proton ve elektronun kütlelerinin oranı gibi pek çok temel sayı içerir. Şasılası gerçek ise bu sayıların değerlerinin yaşamın gelişimini olanaklı kılmak için çok ince ayar edilmiş gibi gözükmesi. “Örneğin, elektronun elektrik yükü azıcık değişik olsaydı yıldızlar ya hidrojen ve helyumu yakamayacak, ya da patlayamayacaktı. ...şurası açık ki, bu sayıların herhangi bir zeki yaratığın gelişimini olanaklı kılacak değerleri, sınırlı belli aralıklar içindedir. Çoğu değer takımları, çok güzel olsalar da bu güzelliğe bakıp hayran kalacak kimsenin olmayacağı evrenlere yol açacaktır. Bu, Yaratılış’ta ve bilim yasalarının seçiminde tanrısal bir ereğin tanıtı olarak, ya da güçlü insancı ilkenin bir desteği olarak görülebilir.”³¹

Güçlü insancı ilke değişik yorumlara tâbi tutulmaktadır. Hawking’in yorumu, onu rîdetanrısal erek alternatifinin karşısında konumlanmış bir çok-evrenler

hipotezi olarak ortaya koymaktadır. Fakat daha sonra Hawking bu biçimde çok-evrenli olarak anlaşılan bir güçlü insancı ilkeye karşı çıkmaktadır. Ona göre, “Evrenin gözlemlenen durumunun bir açıklaması olarak güçlü insancı ilkeye çeşitli yönlerden karşı çıkılabilir. İlk, bu başka başka evrenlerin hangi anlamda var oldukları sorulabilir. Eğer gerçekten birbirlerinden ayrısalar, bir başka evrende olup bitenlerin kendi evrenimizde gözlemlenebilecek bir sonucu olamaz. O halde, tutumluluk ilkesini kullanarak onları kuramdan kesip atabiliriz. Öte yandan, tek bir evrenin başka başka bölgeleri iseler bilim yasaları her bölgede aynı olmalıdır, yoksa bir bölgeden ötekine süreklilik kalmaz.”³²

Ancak, çok-evrenler hipotezi, güçlü insancı ilkenin tek yorumu veya anlaşılma tarzı değildir. Hawking’in belirttiği ilk alternatifte, erekselliğe, doğrudan veya dolaylı olarak göndermede bulunan yorumlar da vardır. Nitekim yukarıda verilen Carter’a ait güçlü insancı ilke tanımındaki “olmalı” (must be) ifadesi, bazılarınca teleolojik olarak anlaşılmakta ve yorumlanmaktadır. Bu, “gözlemcileri meydana getirmek ve varlıklarını devam ettirmek amacıyla ‘tasarlanmış’ tek bir mümkün Evrenin var olduğu”nu³³ iddia etmektedir. Güçlü insancı İlkenin bu amaçsal formülasyonu “Hayatı meydana getirmek için, evrenin, hayatın ortaya çıkışı için yeterli özellikleri geliştirdiğini ileri sürerek, WAP’ın (zayıf insancı ilkenin) etkililiğini açıklar. Buradaki “...mek için” (in order to) teriminin varlığı, şüphesiz bu modeli teleolojik, yani amaç-yönelimli olarak tanıtır. Buradaki amaç, hayatın varlığıdır.... Bundan başka, birçok farklı versiyon ortaya atılmaktaysa da, nihayetinde, bunların hepsi bir çeşit doğa üstü varlığa götürmektedir.”³⁴ Bazıları da güçlü insancı ilkenin bu yorumunu ayrı bir teleolojik insancı ilke formu olarak yorumlamakta ve sunmaktadır. Buna göre, “akıl sahibi gözlemciler meydana getirmek ve onların varlığını sürdürmek amacıyla *tasarlanmış* sadece tek bir tane mümkün Evren vardır.”³⁵

İnsancı ilkeler ve teleolojik yorumları, insan ve evren arasında katı bir klasik insan-merkezcilik ve deyim yerindeyse salt insan-içincilik türünde bir insan-evren ilişkisini çağırıştırıyor değildir. Biz de böyle bir sonuca varmaya çalışmıyoruz. Ancak insancı ilkeler ve onlara neden olan evrende görülen insan varlığı açı-

sından kaçınılmaz olan olağanüstü rakamlara ulaşan kritik dengelerdeki kozmik uyumlar, insan ve evren arasında bir yakınlık, ittifak, amaç ilişkisi olmadığı görüşünün yanlışlığını ya da en azından gerçeğe pek yakın gözükmediğini göstermeye yetmektedir. Zira kozmolojik bilgiler ve ilkeler ışığında düşünüldüğünde insan ve evren arasında bir sebep-sonuç ve hatta belki aynı zamanda bir sonuç-sebebe ilişkisi görülmektedir. Bu durumda bilimsel ve felsefi gelişmeler ve görüşler açısından baktığımızda, bize göre aslında insan ve evren arasında yakın ve olumlu bir karşılıklı ilişki ve ittifak vardır, iddia edildiği gibi bir kargaşa ve karşıtlık değil.

Savunacağımız tez, insan-evren ilişkisinde rastlantısallık ve amaçsızlıkla ilgili görüşlerin yanlışlığı; antik ittifakın bilimsel olarak yıkılmadığı; insanî ve ekolojik nedenler dikkate alındığında yıkılmamasının da gerektiğidir.

Bu konularda kendisine ve eserlerine sıkça atıfta bulunulan kişilerden biri olan fizikçi Freeman Dyson’ın, bir dizi antropik uyumunun desteğinde yazdıklarına katılmamak bize mümkün gözükmemektedir: “Evrende kendimi yabancı gibi hissetmiyorum,” diyor Dyson, ve ekliyor: “Evreni ne kadar çok incelersem ve onun yapısının ayrıntıları üzerinde ne kadar çok çalışırsam, evrenin bizim geliyor olduğumuzu bir anlamda bilmiş olması gerektiğinin o kadar çok delilini buluyorum.... Evrenin yapısı ile hayat ve zekanın gerekleri arasındaki çok özel ahenk, olayların planlanmasında zihnin öneminin üçüncü tezahürüdür.”³⁶

Yine bu konuların günümüzdeki otoritelerinden fizikçi Paul Davies de benzer görüşlere sahiptir. Ona göre dört asır önce bilim, Tanrı tarafından tasarlanmış amaçlı bir yapı olan kosmos içinde insanlığın sıcak ve rahat yerini tehdit eder görüldüğü için din ile çatışmaya girmişti. Kopernik ile başlayan ve Darwin ile sona eren devrim, insanları değeri düşük ve hatta abes görme etkisi doğurmuştu. Artık insanlara büyük planın merkezinde bir yer verilmiyor; bunun yerine ilgisiz bir kozmik dramada tesadüfi ve görünüşe göre anlamsız bir rolleri olduğu varsayılıyordu.³⁷ Oysa, Davies’in haklı olarak belirttiği ve bizimde bu bildi-

ride savunmaya çalıştığımız üzere, gerçekte “bilim; insanları, kör fiziksel güçlerin rastlantısal ürünleri olarak göstermenin aksine, bilinç sahibi organizmaların evrenin temel özelliği olduğu izlenimini vermektedir. Biz doğanın yasalarına derin, ve inanıyorum ki, anlamlı bir şekilde yazılmıştık.”³⁸

İnsan ve evren arasındaki olumlu ilişkiyi vurgulayan sadece fizikçiler değildir. Bu ilişkiyi rastgelelik ve amaçsızlık bağlamında görmenin yanlışlığını, aksine insan ve evren arasında yakın, özel ve belli ölçüde ereksel bir ilişkinin olduğunu dile getirmeye çalıştığımız bu yazının ana fikri aşağı yukarı, Tübitak’ın popüler bilim kitapları serisi içinde çıkmış olan *Modern İnsanın Kökeni* adlı popüler biyoloji kitabının Önsöz’ünde de dile getirilmektedir: “Copernicus ve Darwin’in devrimsel kuramları insanı evrenin merkezi konumundan uzaklaştırdı. Ancak insan, diğer türler gibi, evrimsel bir sürecin ürünü olarak kabul edilse bile, yine de Homo Sapiens’ler bu sürecin özel bir ürünü, onun nihaî bir amacı olarak görülebilir.”³⁹

O halde, sonuç olarak, insanın rastgele oluşmuş ve gelişmiş bir evrende tesadüfen ortaya çıkmış garip ve anlamsız bir epifenomen olduğu, ve sözde bunun anlaşılmasıyla, antik insan-evren ittifakının yıkıldığı görüşü, hem öncülleri ve hem de sonucu itibarıyla insan onuruna uygun düşmediği ve doğal çevrenin korunması açısından yararlı olmadığı gibi, bilimsel ve felsefi olarak doğru da değildir. Aksine son yirmi otuz yılın felsefi, ekolojik ve özellikle de bilimsel ve kozmolojik gelişmeleri, insan ve evren arasında çok hassas dengelerin gösterdiği özel ve muhtemelen ereksel bir yakın ilişki ve ittifakın olduğunu göstermektedir. ■

notlar

- ¹ Geniş bilgi için bkz. ve krş.: John D. Barrow ve Frank J. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1990), s. 31-49.
- ² Errol E. Harris, *Cosmos and Anthropos: A Philosophical Interpretation of the Anthropic Cosmological Principle* (New Jersey, London: Humanities Press, 1991), s. 2.
- ³ Barrow ve Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, s. 49-50.
- ⁴ Bertrand Russell, *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktürk, (İstanbul: Say Yayınları, 1990), s. 156.
- ⁵ A. J. Ayer, “The Claims of Theology,” (1973), *Does God*

Exist?: A Believer and an Atheist Debate, (ed. by Terry L. Miethe ve Antony G: Flew, New York: harper, 1991), s. 207.

- ⁶ Jacques Monod, *Chance and Necessity* (New York: Vintage Books, 1972), s. 172-173, (Ilya Prigogine ve Isabelle Stengers, *Kaostan Düzene: İnsanın Tabiatla Yeni Diyalogu*, çev. Senai Demirci, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1985), s. 36’dan naklen).
- ⁷ Monod, *Aynı eser.*, s. 180, (Prigogine ve Stengers, *Aynı eser.*, s. 56’dan naklen).
- ⁸ Prigogine ve Stengers, *Aynı eser.*, s. 56.
- ⁹ Alexandre Koyre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu: Bilimsel Düşüncenin Tarihi Üzerine İncelemeler*, çev. Kurtuluş Dinçer, (İstanbul: Ara yayıncılık, 1989), s. 77.
- ¹⁰ Pierre Teilhar de Chardin, *İnsanın Tabiatındaki Yeri*, çev. H. Hüsrev Hatemî, (İstanbul: İşaret yayınları, 1990), s. 8. İnsanla tabiat arasında açık görenler, elbette sadece bazı filozoflar ve bilim adamları ile sınırlı değildir. Doğal olarak tamamen aynı düşünmemekle, hatta aralarında temel bir inanç farkı bulunmakla beraber insan-tabiat ilişkisine bakışlarında benzer bir kopukluğu yansıtan Hıristiyan teologlar da vardır. K. Barth ve E. Brunner’e göre tabiat insana Tanrı’yla ilgili hiçbir şey öğretemez; bu yüzden de teoloji ve maneviyatla bir ilgisi yoktur. Öyle ki Barth, 1935’de konferans (Gifford Lectures) vermek üzere Aberdeen üniversitesine davet edildiğinde, “Ben her doğal teolojinin açığa vurulmuş bir aleyhtarıyım” diye cevap vermiştir. Ona göre Tanrı’nın sözü ile doğal insan arasında hiçbir irtibat noktası yoktur (bak. John Macquarrie, *Twentieth-Century Religious Thought*, London: SCM Press, 1988, s. 322 ve 325). S. H. Nasr’ın yorumuna bakılırsa, R. Bultman gibi başka bazı teologlar da tabiatın manevi anlamına sırt çevirip, onu modern insanın hayatına fon teşkil eden anlamsız, yapay bir arka-plan durumuna indirgemişlerdir (Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve tabiat*, çev. Nabi Avcı, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1991, s. 25).
- ¹¹ İnsanın bunlar ve benzeri nitelikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- ¹² Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s. 11.
- ¹³ Chardin, *İnsanın Tabiatındaki Yeri*, s. 8.
- ¹⁴ Roger Garaudy, *20. Yüzyıl Biyografisi: Roger Garaudy’nin Felsefi Vasiyetleri*, çev. Ahmet Zeki Ünal, (Ankara: Fecr yayınevi, 1989), s.128. Garaudy, bilimi ve bilimciliği burada şu şekilde ayırır: “İnsana, doğa üzerinde eşsiz bir üstünlük sağlayan deneysel matematik yöntemlerinin bütünü olan bilim. Bu yöntemlerle sanat, aşk, özveri, inanç ya da yalnızca kendine özgüllüğü içinde başka bir insan örneklerinde olduğu gibi hayatın diğer bütün boyutlarını açıklamak ya da onlar adına reddetmek için, bu yöntemlerin yasal saygınlığından yararlanmak isteyen batıl inançlar bütünü olan bilimcilik.”
- ¹⁵ Çevre sorunları ile insan ve çevresi arasındaki ilişkiyi kopuk gören düşünceler arasındaki ilişki konusunda geniş bilgi için bkz. İbrahim Özdemir, *The Ethical Dimension of Human*

- Attitude Towards Nature* (Ankara: The Ministry of Environment, 1997), s. 8-9 vd. Deniz hava, kara gibi her düzeyde görülen kirlilik, radyasyon, artan kanser ve benzeri hastalık vakaları türünden doğrudan veya dolaylı ekolojik sorunların derinliklerinde de insan evren ilişkisiyle ilgili bu türden yanlış felsefi, metafizik, etik değerlendirmeler yatmaktadır; bu iki olgu arasında açıkça görülmeyebilen ama yakın bir ilişki vardır. Bu konudaki hatalı paradigmalardan değiştirilmesi, insan-tabiat ve hatta insan-evren ilişkisinin doğru ve yararlı bir çerçeveye oturtulması kaçınılmaz gözükmektedir. Belki biraz abartılı gözüke de, Fritjof Capra'nın uyarısı haksız olmasa gerektir: "Eğer yeni-paradigmaya geçiş yapmazsak gerçekten de kendi kendimizi imha tehlikesiyle karşı karşıya kalabiliriz. Dolayısıyla paradigma değişimi insan ırkı için hayati bir meseledir" (Fritjof Capra, *Kâinata Mensup Olmak*, çev. Mücahit Bilici, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, s. 107).
- ¹⁶ William Lane Craig, "The Teleological Argument and the Anthropic Principle," *The Logic of Rational Theism: Exploratory Essays* (ed. By W. L. Craig and M.S. McLeod, New York: Edwin Mellen Press, 1990), s. 128.
- ¹⁷ John Leslie, "Creation Stories," *International Journal for Philosophy of Religion* 34, 1993, s. 67-68.
- ¹⁸ Stephen W. Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi: Büyük Patlamadan Kara Deliklere*, çev. Sabit Say ve Murat Uraz, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), s. 159.
- ¹⁹ Joseph M. Zycinsky, "The Anthropic principle and Teleological Interpretations of Nature," *Review of Metaphysics* 41, 1987, s. 332.
- ²⁰ Maurice Bucaille, *İnsanın Kökeni Nedir*, çev. Ali Ünal, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1988), s. 283. Evrenin daha baştan çok ince bir biçimde ayarlanmış gözüktüğünün ortaya çıkmasına rağmen yine de bazıları, "bizim evrenimiz ve varlığımız çok büyük ölçüde gayri muhtemel bir rastlantı olabilir" (Krişna Kunchithapadam, <http://www.cs.wisc.edu/krishna/misc/anthropic.html>, s. 7) diye görüşünde ısrar etmeye devam edebilmektedir).
- ²¹ Zycinsky, "The Anthropic Principle...", s. 317.
- ²² Harris, *Cosmos and Anthropos*, s. 1.
- ²³ Joseph Silk, *Evrenin Kısa Tarihi*, çev. Murat Alev, (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 1997), s. 9.
- ²⁴ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 162.
- ²⁵ Silk, *Evrenin Kısa Tarihi*, s. 10.
- ²⁶ Brandon Carter, "Large Number Coincidences and the Anthropic Principle in Cosmology" [1974] in John Leslie, ed., *Philosophical Cosmology and Philosophy* (New York: Macmillan, 1990), p. 127.
- ²⁷ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 162.
- ²⁸ Aynı eser, s. 162.
- ²⁹ Carter, "Large Number Coincidences...", s. 129.
- ³⁰ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 162-163.
- ³¹ Aynı eser, s. 163.
- ³² Aynı eser, s. 163-164.
- ³³ John D. Barrow and Frank J. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1986), s. 22.
- ³⁴ George Gale, "Whither Cosmology: Anthropic, Anthropocentric, Teleological?," in Nicholas Rescher, ed., *Current Issues in Teleology* (Lanham, MD: University Press of America, 1986), s. 106.
- ³⁵ Harris, *Cosmos and Anthropos*, s. 28; Krş. Barrow and Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, s. 22.
- ³⁶ Freeman Dyson, *Disturbing the Universe* (New York: Harper&Row, 1979), s. 250, 252.
- ³⁷ Paul Davies, *The Mind of God: Science and the Search for Ultimate Meaning* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1990), s. 20.
- ³⁸ Aynı eser, s. 21.
- ³⁹ Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, çev. Nazım Özüaydın, (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 1998). Burada Jean Paul Sartre'in, ölümünden fazla uzun olmayan bir süre önce kendisiyle yapılan bir diyalogda "Şans eseri olduğumu, evrendeki bir toz zerreciği olduğumu değil, aksine beklenen, hazırlıkları yapılmış, önceden tasarlanmış biri olduğumu hissediyorum" dediği de belirtmeye değer. Bkz. *National Review*, 11 June 1982, s. 677, N. L. Geisler, "The Collapse of Modern Atheism," *The Intellectuals Speak Out About God*, (ed. By R. Abraham Varghese, Chicago, Illinois: Regnery Gateway, 1984) s. 148'den naklen.